

UOT: 635.9

TEYYUB PAŞAYEV

**AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI NAXÇIVAN BÖLMƏSİ
BİORESURLAR İNSTİTUTUNUN İSTİLİKXANASINDA İNTRODUKSIYA
OLUNMUŞ PARLAQ EYFORBİYA *EUPHORBIA MILII* VAR. *SPLENDENS*
URSCH & LEANDRI NÖVÜNÜN PERSPEKTİVLİYİNİN ÖYRƏNİLMƏSİ**

*Son illərdə Naxçıvan Muxtar Respublikasının şəhər və qəsəbələrinin yaşıllaşdırılmasında istifadə edilən ağac və kol bitkilərinin yetişdirilməsi məqsədilə AMEA Naxçıvan Bölməsi Bioresurslar İnstitutunun Nəbatat bağında bir sıra tədqiqatlar aparılır. Hazırda burada yerli və müxtəlif ölkələrdən gətirilmiş dekorativ ağac və kol bitkilərinin bioekoloji xüsusiyyətləri, artırılma üsulları, xəstəlik və zərərvericilərə qarşı mübarizə üsullarının və s. xüsusiyyətləri öyrənilir. Naxçıvan MR-in iqliminə uyğunlaşan və davamlılığı müəyyən edilən ağac və kol bitkiləri artırılaraq yaşıllaşdırma işlərində istifadə üçün tövsiyə olunur. Nəbatat bağında çoxlu sayda ağac, kol, çiçək, efiryağlı bitkilər, yerli və yad floralara mənsub olan növlər toplanmışdır, xüsusilə son illərdə introduksiya işləri olduqca genişləndirilmişdir. Nəbatat bağı yaradılandan indiyədək respublikanın müxtəlif yerlərindən gətirilmiş ayrı-ayrı torpaq və iqlim xüsusiyyətlərinə malik olan bitkilər burada əkilərək introduksiya olunmuşdur. Bu bitkilərdən biri də Parlaq eyforbiya *Euphorbia milii* var. *splendens* (Bojer ex Hook.) Ursch & Leandri növüdür.*

Açar sözlər: *Nəbatat bağı, istilikxana, introduksiya, dekorativ, euphorbia, ekzotik.*

Giriş: AMEA Naxçıvan Bölməsi Bioresurslar İnstitutunun Nəbatat bağında bitki ehtiyatlarının xammal bazasını zənginləşdirmək məqsədi ilə Naxçıvanda bitən və kəndardan gətirilmiş bəzək, dərman, efiryağlı, dekorativ, ekzotik və digər faydalı bitkilərin introduksiya və iqlimləşdirilməsi, bitki genofondunun, o cümlədən, nadir və nəslə kəsilməkdə olan növlərin çoxaldılması və mühafizəsi günümüzün vacib məsələlərindəndir. Müstəqillik illərində Nəbatat bağında yenidənqurma işləri aparılmış, son texnologiyaya malik istilikxana alınaraq Nəbatat bağının ərazisində qurulmuşdur. Burada ayrı-ayrı iqlim qurşaqlarına aid Naxçıvan MR-də açıq şəraitdə yaşaya bilməyən bitki növləri gətirilərək introduksiya olunmuşdur. Introduksiya sözü latıncada "introductio" – giriş sözündən götürülmüş: müəyyən bitki növünün və ya sortunun əvvəllər təsadüf edilmədiyi yerdə ölkədə, vilayətdə, regionda, qitədə və s. ərazidə gətirilərək əkilib becərilməsi iqlimləşdirilməsi və həmin yerə uyğunlaşaraq yaşaması deməkdir. Bitkilərin introduksiya ilə botanika bağları, botaniklər və seleksiya işləri aparən müəssisələr məşğul olur.

Tədqiqatın material və metodikası. Tədqiqatlar 2014-2019-cu illər ərzində AMEA Naxçıvan Bölməsi Bioresurslar İnstitutunun Nəbatat bağında istilikxanada və açıq tarla şəraitində aparılmışdır. Tədqiqat materialı kimi müxtəlif fəsilələrə aid, kəndardan gətirilmə otaq bitkiləri seçilmişdir. Tədqiqat zamanı otaq bitkilərinin morfoloji, bioekoloji xüsusiyyətləri, artırılma üsulları, su rejimi, işıq və rütubətə qarşı cavab reaksiyası, torpaq amilləri və bir çox digər məsələlərin öyrənilməsinə dair metodikalardan istifadə edilmişdir. İ.Q.Serebryakov [3, s. 126-131] və İ.T.Vasilçenkonun [1, s. 43-56] metodikası. Elmi metodik vasitələrlə bitkilərin (toxum, qələm, kök pöhrələri, daldırma və s.) müxtəlif üsullarla çoxaldılması introduksiya edilmədə, yaşıllaşdırma və bəzək bağçılıq işlərinin görülməsində əsas faktordur. Naxçıvan MR-in kəskin kontinental

İqlimi bu ərazidə daha davamlı, uzunömürlü və dekorativliyə malik introduksiya olunmuş bəzi ağac və kol bitkilərinin çoxaldılma, iqlimə uyğunlaşdırılma xüsusiyyətlərinin öyrənilməsinə zəruri edir. Bu baxımdan dünyanın müxtəlif iqlim qurşaqlarına aid olan introduksiya olunmuş bitkilərin yeni mühit şəraitinə uyğunlaşmasının öyrənilməsi vacib məsələlərdən biridir. Introduksiya olunan bitkilərin inkişafının müxtəlif mərhələlərinə çatmasından sonra onların qiymətləndirməsini aparmaq olar. Müxtəlif coğrafi ərazilərdən və ekoloji mühitlərdən gətirilmiş bitki növlərinin yeni şəraitə uyğunlaşmasının göstəricilərinin tədqiq edilməsi böyük elmi əhəmiyyət kəsb edir.

Introduksiya olunmuş bitkilərin yeni torpaq-iqlim şəraitinə uyğunlaşması, perspektivliyi onların yaşama qabiliyyətindən, yeni mühitə necə adaptasiya olunmasından asılıdır. Yaşama qabiliyyəti isə öz növbəsində bitkiyə təsir edən mövsümi dəyişmələrin təsirindən, torpaq-iqlim amillərindən və orqanizmin fərdi inkişaf xüsusiyyətlərindən asılıdır. Yeni ərazilərə introduksiya olunan bitkilərin bu yaşam şəraitdə böyüməsi, inkişafı və yaşaması onun tolerantlığı ilə sıx bağlıdır. Bitkilər yeni şəraitə uyğunlaşa bilmədikdə bunu müxtəlif şəkillərdə bürüzə verir ki, bu da introduksiyanın nə dərəcədə effektiv olması barədə fikir söyləməyə əsas verir.

AMEA NB Bioresurslar İnstitutunun Nəbatat Bağına introduksiya olunmuş Parlaq eyforbiya Madaqaskar adası üçün endemik olan kol bitkisi. Burada əsasən qranit qayalıqlarda, kolluq ərazilərdə və meşələrdə daha sıx rast gəlinir. Bəzi ədəbiyyatlarda iki min il öncədən yaxın şərqdə yetişdirildiyi və istifadə olunması haqqında məlumatlar verilir. Aralıq dənizi ölkələri və Türkiyədə Çin gülü, tikanlar ağacı, tikanlı tac kimi yerli adlarla da adlandırılır [2, s. 38-45; 4, s. 178-181; 5, s. 67-74; 6, s. 161-177; 7, s. 18-29].

Tədqiqatın nəticələri və onların müzakirəsi. Dırmaşan və sürünən özelliği də olan parlaq eyforbiya çox kəskin tikanları olan bitkidir. Gövdəni demək olar ki, tamamilə örtən tikanlar bitkini qorumaq məqsədi daşımaqdan başqa su toplama və dırmanma məqsədi də daşıyır. Təbiətdə digər bitkilərin arasında günəş işığı ala bilmədikdə tikanları vasitəsilə ətrafındakı bitkilərə tutularaq yuxarıya doğru uzana bilər. Çox da yoğun olmayan gövdəsi bəzən iki metrə qədər uzana bilər. Günəşli pəncərə önlerinde ardıcıl olaraq gözəl çiçəklər açdığı üçün qədim dövrlərdən indiyədək xalq arasında yaygın olaraq dekorativ otaq bitkisi kimi becərilir.

Parlaq eyforbiyanın budaqlanmış gövdəsi 1,8 m-ə qədər uzana bilər. Bitkinin gövdəsi boz rənglidir, uc hissəsində ellips şəklində olan tünd yaşıl yarpaqları yerləşir. Yarpaqlar 15-18 sm uzunluğunda və 5,5-7 sm enindədir. Yarpaqları çox da uzunömürlü deyildir. Yarpaqları əsasən gövdənin böyüməkdə olan uc hissələrində bir-birinə yaxın, topa şəklində yerləşirlər. Yarpaqlarının uzun müddətli sağlam qala bilməsi üçün qismən rütubətli şəraitdə saxlanması məsləhət görülür. Qış aylarında çox az suvarılmalıdır. Bitki tam susuz qaldığı zamanlarda yarpaqları tökülməyə başlayır. Başlıca xüsusiyyətlərindən biri isə, yarpaqlarının uzun zaman sağlam və yaşıl qalması üçün əkiləndiyi torpaqda bor elementinin nisbətən az olması lazımdır.

Parlaq eyforbiyanın ardıcıl olaraq çiçəkləyə bilməsi üçün gündə ən azından 3-4 saat günəş işığı alması və olduğu mühitdə temperaturun 14-15°-nin altına düşməməsindən asılıdır. Kölgəli və rütubətli az olduğu yerlərdə bitkinin inkişafı zəifləyir, çiçəkləməsi isə tamamilə dayanır. Qış aylarında – 5-7° temperaturda bitki məhv olur.

Münbit torpaqlarda əkilmiş bu bitkinin kök sistemi güclü inkişaf edir, bu da öz növbəsində onun yerüstü hissəsinin də güclü inkişafına səbəb olur. Sağlam kök sisteminin olması ilə bərabər zəngin element və mineral çeşidliliyinə də ehtiyacı vardır. Qırmızı gilli və heyvan gübrələri ilə zəngin torpaqlar parlaq eyforbiya bitkisi üçün ideal yaşam yerləridir.

Parlaq eyforbiyanın qələm vasitəsilə çoxaldılması üçün bizim yaşadığımız regionda ən optimal vaxt aprel ayının axırları və mayın əvvəlləridir. Bu zaman bitkinin birillik zoğlarından (daha çox zoğların uc hissəsindən) 10-15 sm uzunluğunda (üzərində 4 yaxud 5 göz olmaqla) qələmlər kəsilir. Qələmlər qayçı ilə deyil çox iti bıçaqla kəsilməlidir, çünki bitkinin gövdəsi çox zərif olduğu üçün əzilə bilər ki, bu da tutma ehtimalını aşağı salır. Kəsilən yerdən ağ süd axmağa başlayacaqdır, bunu tez bir zamanda soyuq su ilə yumaq gərəkdir, çünki əlinizə, üzünüzdə toxunarsa bu yerlərdə qızartılara, zəif yanıqlara və qaşıntılara səbəb olacaqdır. Qələmlərin əklməsi üçün qum qarışdırılmış, suyu asan süzdürə bilən torpaq sahəsi, əvvəlcədən hazırlanmalı və suvarılmalıdır. Qələmlər əkilənə kimi torpağın suyu çəkilmiş, lakin nəmliyi qalmış olmalıdır. Kəsilmiş qələmlər 3-4 gün açıq havada saxlanmalıdır ki, kəsilmiş yerlər sağlam şəkildə azacıq qabıq bağlasın. Sonra yuxarıda qeyd etdiyimiz qaydada hazırlanmış nəmli torpağa əklməlidir. Sonradan torpağın üst hissəsi quruduqca 3-4 gündən bir suvarılmalıdır. Bu qayda ilə suvarma sayəsində qələmlərin torpaqaltı hissəsi sıxılıqla oksigen aldığı üçün köklənməsi də daha tez baş verir. İki aya qədər davam edən köklənmə zamanından sonra qələmlər daimi yerlərinə köçürülə bilərlər.

AMEA Naxçıvan Bölməsi Bioresurslar İnstitutunun Nəbatat bağında istilikxana şəraitində Parlaq eyforbiya bitkisi üzərində aparılan tədqiqat işlərinin nəticələrinə əsaslanaraq demək olar ki, bu bitki Naxçıvan MR ərazisinin kəskin kontinental iqliminə uyğun deyildir. Lakin Parlaq eyforbiya öz dekorativ görünüşü ilə otaq şəraitində, evlərdə, ofislərdə, qapalı yerlərdə saxlamaq üçün ideal bitkidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Васильченко И.Т. Вскоды деревьев и кустарников. М.-Л.: Изд. АН СССР, 1960, 303 с.
2. Лапин П.И., Калущкий О.И. Интродукция лесных пород. Москва: Лесная промышленность, 1979, 224 с.
3. Серебряков И. Г. Морфология вегетативных органов высших растений. Москва, 1952, 486 с.
4. *Euphorbia milii* var. *splendens* (Bojer ex Hook.) Ursch & Leandri, 2003, 254 с.
5. (Bojer ex Hook.) Ursch & Leandri, Mém. Текущий месяц Sci. Мадагаскар, Сер. Biol. Век. 5, 1955, 148 с.
6. Чуб В.В., Лезина К.Д. Полная энциклопедия комнатных растений. М.: ЭКСМО-Пресс, 2001, 584 с.
7. Barmahalia, Faguna «Возрождение Бату среди Бодос» (PDF) // IOSR, Журнал гуманитарных и социальных наук, 2012, 155 с.

AMEA Naxçıvan Bölməsi
E-mail: teyyubpashayev@mail.ru

Teyyub Pashayev

STUDY OF PERSPECTIVES OF THE *EUPHORBIA MILII* VAR. *SPLENDENS* (BOJER EX HOOK.) URSCH & LEANDRI SPECIES INTRODUCED AT THE GREENHOUSE OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF AZERBAIJAN NAKHCHIVAN BRANCH BIOLOGICAL RESOURCES INSTITUTE

The paper deals with a number of researches conducted in the Botanical garden of Biore-sources Institute of Nakhchivan Branch of ANAS for the purpose of growing trees and shrubs used in greenery of cities and settlements of Nakhchivan Autonomous Republic in recent years. At present, there have been studied bioecological features of decorative trees and shrubs brought from local and foreign countries, methods of reproductions, methods of fighting against diseases and pests. Trees and shrubs determined according to the resistance that are adapted to the climate of Nakhchivan Autonomous Republic are recommended for use in greenery. The Botanical Garden has a large number of trees, shrubs, flowers, ether-oily plants and species belonging to native and other flora, especially in recent years, introductory work has been expanded significantly. Since the Botanical Garden has been established, plants that have different soil and climatic features brought from different parts of the country have been planted and introduced here. One of these plants is *Euphorbia milii* var. *splendens* (Bojer ex Hook.) Ursch & Leandri.

Keywords: Botanical garden, greenhouse, introduction, ornamental, euphorbia, exotic.

Тейюб Пашаев

ИЗУЧЕНИЕ ПЕРСПЕКТИВ ВИДА *EUPHORBIA MILII* VAR. *SPLENDENS* (BOJER EX HOOK.) URSCH & LEANDRI, ИНТРОДУЦИРОВАННОГО В ТЕПЛИЦЕ ИНСТИТУТА БИОРЕСУРСОВ НАХЧЫВАНСКОГО ОТДЕЛЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ АКАДЕМИИ НАУК АЗЕРБАЙДЖАНА

В статье приведены результаты ряда исследований, проведенных в Ботаническом саду Института биоресурсов Нахчыванского отделения НАН Азербайджана с целью выращивания деревьев и кустарников, используемых в озеленении городов и поселков Нахчыванской Автономной Республики в последние годы. В настоящее время изучены биоэкологические особенности местных и привезенных из зарубежных стран декоративных деревьев и кустарников, способы их размножения, методы борьбы с болезнями и вредителями. Определенные по устойчивости деревья и кустарники, адаптированные к климату Нахчыванской Автономной Республики, рекомендуются для использования в озеленении. В Ботаническом саду возделывается большое количество видов деревьев, кустарников, цветов, эфирно-масличных растений, принадлежащих к местной и иностранной флоре. Исследовательские работы значительно расширились, особенно в последние годы. С тех пор, как был создан Ботанический сад, здесь были посажены и представлены растения, которые имеют различные почвенные и климатические особенности, привезенные из разных частей света. Одним из таких растений является *Euphorbia milii* var. *splendens* (Bojer ex Hook.) Ursch & Leandri.

Ключевые слова: Ботанический сад, оранжерея, интродукция, декоративные, эуфорбия, экзотические.

(Biologiya üzrə elmlər doktoru, professor Əliyar İbrahimov tərəfindən təqdim edilmişdir)

Daxilolma tarixi:

İlkin variant 16.10.2019

Son variant 16.12.2019